

Dinî Tecrübenin Anlaşılmasında Rüyanın Rolü: Yusuf Sûresindeki Rüyalar Üzerine Psikolojik Bir Yorum

Özer ÇETİN*

Özet

İslâm'ın rüyaya yaklaşımını anlamak için öncelikle Kur'an'daki ilgili ayetlerin iyi bilinmesi gerekir. Özellikle, Yusuf Suresi'ndeki rüyayla ilgili ayetler sadık rüyalar, rüya yorumu ve yorumcуда bulunması gereken özellikler konusunda belirleyici olmuştur. Bu ayetlerden yola çıkan İslam düşünürleri sadık rüyaların oluşumu hakkında farklı görüşler ileri sürmelerine karşılık kehanet ve özel mesaj içerdikleri konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu inanç İslam dünyasında dini hayatı etkilemiştir. Araştırmada, Yusuf Suresi'ndeki ilgili ayetler psikolojik açıdan ele alınmış, günümüz rüya araştırmalarıyla karşılaştırılmış ve dini hayat üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Abstract

**The Role of Dream in Understanding Religious Experience:
A Psychological Commentary on the Dreams in the Sura
Joseph**

In order to understand the Islamic approach to dream, it is necessary to very well know the related verses in Qur'ân. The

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Ü. Eğitim Fakültesi, ozer.cetin@hotmail.com

verses on dream in *Sûrat al-Yûsuf* is particularly important in describing the trustworthy dreams, interpretation of dreams and the characteristics of the interpreter. Although Muslim thinkers came up with different views based on the verses in the *Sûrat al-Yûsuf*, they reached a consensus that those dreams contain prophecy and specific messages. That belief highly influenced the religious life in the Islamic world. In this article, the related verses in *Sûrat al-Yûsuf* are examined from a psychological perspective in comparison with the contemporary dream studies and the influence of dreams on religious life.

Anahtar Kelimeler: Rüya, rüya yorumu, sembol, bireysel ve kültürel bağlam, kehanet, mesaj.

Key Words: Dream, dream interpretation, symbol, individual and cultural context, prophecy, message.

Giriş

Rüya olgusu tarihten günümüze insanın hep ilgisini çekmiş olup mahiyeti, kaynağı ve yorumu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nörolojik ve bilişsel süreçlerle, geçmiş yaşantıların rüyalar üzerindeki etkisi konusunda uzlaşma olmasına karşılık, rüyaların metafizikle ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Yaklaşımlar genel olarak dini ve seküler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aristo'dan günümüze kadar uzanan seküler yaklaşım, rüyaları duyularla sınırlandırmıştır. Bu yaklaşıma göre tüm rüyalar, gündüz duyular aracılığıyla alınıp hafızada saklanan verilerin uykuda hayal yetisi tarafından bazı işlemlerden geçirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.¹ Rüyaların metafizik ile ilişkisini tarihsel olarak bir düşünürle başlatmak her ne kadar sıkıntılı bir durum olsa da Eflatun ile başlatılabilir. Eflatun'dan önceki dönemlerde, rüyaların metafizikle ilişkisi birçok kültürde kabul edilmiştir, fakat bu görüşü temsil eden bir düşünür bulmak zordur. O, rüyada önemli bir rol oynayan hayal yetisinin metafizikle ilişkisini kabul etmiştir.² Rüyaların metafizikle ilişkisini kabul eden bu yaklaşım 19. yüzyılın sonlarına doğru etkisini kaybetmiş, bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan psikoloji akımla-

¹ Jouvett, Michel, *The Paradox of Sleep: The Story of Dreaming*, MIT Press, England, 1999, s.29; Ross, W. D. , *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan ve diğerleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 171-172; Lewis, James R.-Oliver, Evelyn Dorothy, Oliver, *Dream Encyclopedia*, Visible Ink Press, USA, 2009, s.16-18; Hagood, Lous, "Dreams" Ed. David A. Leeming and at all, *Encyclopedia of Religion, and Psychology*, Springer Science+Business Media, USA 2010, s. 250

² Kearney, Richard, *The Wake of Imagination*, Routledge, USA 1988, s. 83; Parman, Susan, *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, Çev. Kemal Başçı, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 37-40.

rı Aristocu yaklaşımla rüyayı insani bir olgu olarak görüp, daha çok bilinçdışını tanıma ve insan psikolojisindeki rahatsızlıkları tedavi açısından ele almaya başlamışlardır. Bir başka ifadeyle, bu süreçte tarih tekerrür etmiş, tedavide hastalarının rüyasını dikkate alan Hipokrat'ın yaklaşımına benzer bir bakış egemen olmuştur.³

Aristo rüyaların metafizik boyutunu yanlış kullanımlara neden olacağı kaygısından,⁴ kehanet fonksiyonunu ise gerçekleştirebilecek olaylardan birisine tesadüf etme ihtimali taşımasından dolayı reddetmiştir.⁵ İnsanlar üzerinde nüfuz oluşturmak için, görmediği halde metafizikle ilişkili bazı rüyalar uyduran kötü niyetli insanlar olabilir. Bu durumu önlemek için Eski Ahit'te insanlar uyarılmış,⁶ İslam'da ise yalancılık kapsamına sokularak yasaklanmıştır. Fakat rüya ve metafizik ilişkisini bazı kaygılardan dolayı yok saymak, insanlardaki inançları gerçekte yok etmeyecektir. Bu tür rüyalarla ilgili inançlar tarihten günümüze insanlar üzerinde etkisini sürdürmektedir. Gördüğü rüyanın metafizik kaynaklı olduğuna inanan kişinin özellikle dini hayatı bu durumdan etkilenmektedir. Rüyaya bağlı olarak din değiştirme, mensup olduğu dine daha yoğun bağlanma veya herhangi bir tarikata yönelme görülmektedir. Rüya bazen dini hayatın yansıması bazen de onun başlangıcı olmaktadır. Bu bağlamda dini içerikli rüyalarla dini hayat arasında karşılıklı bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Rüyalar dini hayatı canlı kılarken, canlı bir dini hayat da dini içerikli rüyaların sıklığına neden olabilir. Özellikle dini hayatı etkilemesi nedeniyle konunun araştırılmasında Din Psikolojisi önemli bir konuma sahiptir. Dini içerikli rüya görme ile yaş, cinsiyet, eğitim, dindarlık vb faktörlerin ilişkisi var mıdır? Rüyalarda görülen dini şahsiyetler, mekânlar, semboller nelerdir? Bu konuda günümüzdeki inanç ve tutumlar nasıldır? Dini içerikli rüyalar konusundaki günümüze ait inanç ve tutumlarla eski dönemlere ait olanlar arasında benzerlikler ve farklılıklar var mıdır? Dini içerikli rüyaların dini hayata etkisi nedir? Benzer sorular çoğaltılabilir. Konuyla ilgili yapılacak çalışmalar bizlere insanın dini hayatının derinliklerini daha iyi anlama imkânı sağlayacaktır. Bunların yanında, kutsal metinlerde ve tarihi kayıtlarda yer alan dini içerikli rüyalar konusunda Din Psikolojisi alanında yapılacak çalışmalar hem onların daha iyi anlaşılmasına hem de günümüz rüya çalışmalarına önemli katkılar sunabilir.

³ Zaimoğlu, Ecem, "Rüya: Göğe Yükselen Merdiven", *Doğu-Batı, Psikanaliz Dersleri*, Yıl 14, Sayı 56, Ankara 2011, s. 149-157.

⁴ Arıkan, Atilla, *İbn Rüşd Psikolojisi*, İz yayıncılık, İstanbul 2006, s. 254.

⁵ Walde, Christine, "Dream Interpretation in Prosperous Age? Artemidorus, the Greek Interpreter of Dreams" Ed. David Shulman and Guy G. Stroumsa, *Dream Cultures*, Oxford Press, New York, 1999, p.121-143.

⁶ Tesniye, 13/1-3; Yeremya, 23/25-28,32; 27/9; 29/8.

Günümüz bilim anlayışında katı pozitivist yaklaşımlar giderek önemini kaybetmektedir. Dinin insan üzerindeki etkilerini olumsuz olarak gören yaklaşım zayıflarken, tam tersine olumlu etkilerinin olduğu yönündeki söylemler giderek güç kazanmaktadır. Bu bağlamda psikoloji ve dinin rüyalar konusunda işbirliği içinde olmaları, konunun anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Dinlerin tamamına yakınında rüyalarla ilgili önemli birikim mevcuttur. Psikolojinin bu birikimden yararlanması, ona rüya hakkında daha fazla söz söyleme imkânı verecektir. Unutmayalım ki, rüyalar konusundaki en büyük birikim dinlerde mevcut olup, onların rüyayla ilişkisi psikolojiden çok daha önce başlamıştır. Bunun yanında, kutsal metinler, din kurucuları ve dini referans olarak felsefelerini oluşturan filozoflar rüyaların din dışı kalan diğer yönleriyle de ilgilenmişlerdir.

1. Teorik Yaklaşım

İnsanı anlamaya dönük çalışmalar, uyku ve rüya evresi aydınlatılmadığı sürece, eksik kalacaktır. Gündüz hayatı gözlenebilen bir özelliğe sahip iken, gece hayatındaki rüyalar gözlenemeyen, kısa bir sürede gerçekleşen, genelde sembolik ve çok katmanlı karmaşık bir yapıya sahiptirler. Jung'un ileri sürdüğü kolektif bilinç dışı kaynaklı rüyalar yaklaşımı devreye sokulduğunda çok eski dönemlere kadar uzanan bir özelliğe sahip olarak karşımıza çıkarlar.

Rüyayı anlamak için farklı boyutlardan bakmak gerekir. Rüya bir nörobiyolojik sistem içinde,⁷ bilişsel yetilerimizin devreye girme- siyle gerçekleşir. Bu aşamada hayal yetisi tarihi, dini, kültürel vb. kaynaklı malzemeleri duyuların devre dışı olmasından yararlanarak birtakım yöntemlerle işlemektedir. Hayal yetisinin aktifleşmesinde bastırılmış duygular, bedensel ihtiyaçlar etkili olduğu gibi onun kendiliğinden aktifleşmesi de söz konusudur. Dini yaklaşıma göre hayal yetisi, metafizik âleme yönelme yeteneğine sahip bir yetimiz olmasının yanında, metafizik âlemden gelen bazı uyarıcılarla da aktifleşebilir.⁸ Görüldüğü gibi rüyalar nörobiyolojik, zihinsel, kültürel, psikolojik, sosyolojik, dini vb katmanlardan oluşmaktadır. Görülmesinden sonra bireyde duygusal yoğunluğa ve bazı davranışlara neden olmaktadır. Öncelikle yorumlanması ve bireysel hayatı etkilemesi, daha sonra kolektif bilinci etkileyecek özellikte ise, toplumsal hayata yan- sına aşaması gelmektedir.

⁷ Şenel, Ferda, "Rüyalar", *Bilim ve Teknik*, Sayı 444, TÜBİTAK, 2004, s.40-48.

⁸ Özellikle İslâm düşünürleri metafiziğin rüyalara kaynaklık edebileceği konusunda hemfikirlerdir. Bunun nasıl gerçekleştiği konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Geniş bilgi için bakınız. Özer Çetin, "İmgelem Yetisi ve Bazı Dini Olgular", *UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, Sayı 1, 2011, s.157-190.

Rüyaların içeriğinde görenin iç dünyası yanında başka bilgiler bulunabilir. Özellikle kayda geçmiş, dini literatürde sadık rüyalar olarak bilinen rüyalar kehanet ve dini mesaj yanında, içinde geçtikleri toplumun kültürüne, üretim tarzlarına, siyasal yapılarına ve daha birçok özelliklerine dair bilgileri bünyelerinde taşırlar. Nasıl ki 19. yüzyıla ait İstanbul'un önemli merkezlerinden birisinde çekilmiş siyah-beyaz bir fotoğrafa bakarak caddeden, dükkânlardan, kılık kıyafetlerden, mimariden vb görüntülerden o döneme ait bilgiler çıkarabiliyorsak, sembolik yapıları gereği fotoğraf kadar açık olmasalar da rüyalardan da bazı bilgiler çıkarabiliriz. Üstelik rüyaların tüm içerikleri sembolik olmayıp açık bilgiler sunmalarının yanında, siyah-beyaz bir fotoğrafın çok ötesinde renkli, sözlü ve hareketli bir içeriğe sahiptirler. Bu yönleriyle tarihi rüyalar dönemlerini yansıtan bir belge olma özelliği taşımaktadırlar. Bu bağlamda tarihi rüya kayıtları büyük bir öneme sahiptirler. Örneğin, Asiye Hatun'un rüya günlükleri dikkatle okunduğunda, sadece kendisinin psikolojik özellikleriyle sınırlı olmayıp, dönemine ait birçok bilgi barındırdığı görülmektedir.⁹ Babil, Asur, Mısır gibi eski kültürlerle ait rüya kayıtları¹⁰ dönemlerine ait politik, antropolojik, sosyolojik konulara ışık tutmaktadır. Aynı durum Yusuf suresindeki rüyalar için de geçerli olup, içeriklerinde gerçekleştikleri döneme ait çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Yusuf suresi, ebeveyn-çocuk ilişkisi, kadın erkek ilişkisi, kadın psikolojisi, kardeş kıskançlıkları vb birçok psikolojik boyuta sahiptir. Araştırmada, yalnızca rüya ile ilişkili ayetler ele alınmış ve günümüzdeki rüya araştırmalarıyla aralarında ilişki kurulmuştur. Bu çerçevede önce Mısır'ın rüya tarihindeki yeri, kutsal metinlerdeki rüya olgusu ve daha sonra Jung'un rüya tasnifinde kullandığı büyük rüyalar yaklaşımıyla sadık rüyalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir. Günümüz çocukluk dönemi rüya çalışmalarıyla, Yusuf peygamberin gördüğü rüyanın içeriği ve ilgili ayetlerdeki ifadeler karşılaştırılarak onun rüya gördüğü gelişim çağı tespit edilmeye çalışılmış, Hz. Yusuf'un rüya yorum metoduyla günümüzdeki yaklaşımlar arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Bunların yanında ayetlerde geçen rüyaların içeriklerinden hareketle olayların gerçekleştiği döneme ait bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı

⁹ bkz. Asiye Hatun, *Mütereddit Bir Mutasavvıf Üsküp'li Asiye Hatun'un Rüya Defteri*, Hazırlayan Cemal Kafadar, Oğlak Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁰ Mezopotamya'da yaşamış antik kültürlerle ait bazı rüya kayıtlarına baktığımızda rüyalar dönem hakkında birçok açıdan bilgi sunmaktadır. Dönemin tanrı tasavvurundan, zor durumlarda başa çıkma uygulamalarından, savaş hazırlıklarından, beslenme alışkanlıklarından, günlük yaşamda kullanılan eşyalara kadar geniş bilgiler sunulmaktadır. Geniş bilgi için bakınız; Oppenheim, A. Leo, *The Interpretation Of Dreams in the Ancient Near East: With a Translation of the Assyrian Dream-Book*, American Philosophical Society, Volume, 46/3, Philadelphia 1956, s. 256-348.

ilgili ayetlerin ve bu ayetlerden kaynaklanan inançların dini hayat üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

2. Rüya Konusunda Eski Mısır'ın Önemi

Yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Mısır güneyden Nabibler, kuzeyden Yunanlar, doğudan Sümerler, Asurlular, Hiksoslar ve Perslerce farklı zamanlarda istilaya uğramıştır. Gelen kavimlerle kültürel etkileşim sonrası¹¹ Mısır'da dünya rüya kültürünü temsil kabiliyeti yüksek bir kültür ortaya çıkmıştır. Mısır'da ilk yazılı kitap olan "Ölümler Kitabı", ölümlerle iletişim kurma, onlardan geldiğine inandıkları zararlardan korunma gibi yöntemleri konu almaktadır. Mısırlılara göre ölümlerle iletişim rüyalar aracılığıyla gerçekleşirdi. Yardımı beklenen ölünün rüyaya gelmesi istenir ve ondan rahatsızlık veren ölümleri ikaz etmesi istenirdi. Rüya tanrılar, ölümler ve yaşayanların bulunduğu âlem olarak görülürdü.¹² İlk tabir kitabının Mısır'da ortaya çıkması ve bu kitapta farklı yorum yöntemlerinin kullanılması rüya konusuna verilen önemi göstermektedir. Dikkatlice incelendiğinde günümüz psikolojisinde geçerli olan günlük yaşamdan hareketle sembollerini yorumlama tekniğinin o dönem için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, rüyada kendisini Nil'de doğu rüzgârına yakalanmış bir yelkenlide gören kişinin rüyası, işlerinin kötü gideceği yönünde yorumlanmıştır. Çünkü doğu rüzgârları şiddetli estiğinde sürükleyici olmakta ve gündelik yaşamda istenmeyen kazalar doğurmaktaydı. Yorumlarda kullanılan dil bilinçli olarak seçilmiş, yorumu çağrıştırmaya kelimeler kullanılmış ve kafiyeyle şiirsel bir yapıya sokulmuştur.¹³

Eski Mısır'da rüyalar iyi ve kötü olarak ayrılmış, kötü rüyalar-
dan korunmak için muska ve tılsımlar kullanılmıştır. Yatak başlarına ateş püsküren ejderha görünümlü cin resimleri çizilmiş, cinin ağzından çıkan ateşlerin, rüyalara zorla girip rahatsız edenleri kova-
cağna, bazı tılsımların kötü rüyaları iyiye dönüştüreceğine inanılmıştır.¹⁴

Eski Mısır'da rüyalar siyasal hayatta önemli bir yer tutmuştur. Zira firavunlara dönemlere göre tanrının yeryüzündeki temsilcisi, tanrılarla iletişim kuran gibi sıfatlar yüklenmiştir. Firavunların başa-
rısı yüksekse tanrılarca sevilen, kriz dönemlerindeki firavunlar ise

¹¹ Szpakowska, Kasia, "Eski Mısır'da Rüyalar", Ed. Kelly Bulkeley, *Rüyalar*, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2008, s. 30-39.

¹² Zaimoğlu, Ecem, "Rüya: Göğe Yükselen Merdiven" s. 152.

¹³ Szpakowska, Kasia, "Eski Mısır'da Rüyalar", s.35; Bu kitapta geçen bazı rüya yorumları için bkz. Hakkı Şinasi Çoruh, *Rüya Dünyamız*, İstanbul 1968, s.60.

¹⁴ Szpakowska, "Eski Mısır'da Rüyalar", s. 36.

sevilmeyen olarak görülür ve siyasi otoriteleri sarsılırdı.¹⁵ Firavunlara MÖ. 2040-1070 yılları arasında dönemsel değişikliklere rağmen tanrısal özellikler yüklenmiştir.¹⁶ Tanrılardan mesaj alan kişilerde bulunması gereken seçkinlik özelliği tarihte etkin olmuş bir yaklaşımdır. Daldilisli (Efesli) Artemidorus eseri olan *Oneirocritica* da bu görüşü işlemiştir. Bu görüş, daha sonraki dönemlerde dini yaklaşım içinde görülmeye başlamış ve bazı dini düşünürler, peygamber rüyaları dışında kalanları dikkate almamışlardır. Örneğin, Yahudi âlimlerden Maimonides,¹⁷ IV. Yüzyılda yaşamış olan Hristiyan âlimlerden Macrobius¹⁸ bu yaklaşımı savunmuşlardır. Bu görüş aracılığıyla sosyal hayattaki hiyerarşi rüyalarda da devam ettirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde tanrılarla normal insanların da ilişki kurabileceği görüşü giderek ağırlık kazanmıştır.

Mısır tarihine baktığımızda rüyalar kehanet ve mesaj fonksiyonlarına sahip, sembolik bir dili olduğu kabul edilmiştir. Rüyalarda geçen semboller Mısır kültürünü çağrıştıracı özelliktedir. Bu durum rüyaların içinde geçtiği kültüre göre anlam kazandığı tezini ispatlamaktadır. Dolayısıyla rüyaların analizinde kültürel yapı ve dil önemli bir yere sahiptir. Çünkü rüyada görülen semboller bir dil formu içinde aktarılmaktadır.

Yusuf Suresinde geçen rüya içerikli ayetler olayların gerçekleştiği coğrafyadaki rüya kültürünün iyi bilinmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Peygamberlerin mucizeleri, gönderildikleri kavimlerdeki popüler konularla ilişkilidir. Ayrıca Tevrat'ta geçen Avimelek'in rüyası, Tevrat ve Kur'an'da geçen Hz. Yusuf'un rüya yorumculuğu Mısır'da gerçekleşmiştir. Bunların yanında Kur'an'da Kasas ve Taha surelerinde anlatılan Hz. Musa'nın Mısır'da firavunla mücadelesi firavunun gördüğü bir rüya üzerine başlamış, Hz. İsa'nın doğumu sonrası ailesi gördükleri rüyada Mısır'a gitmeleri yönünde uyarılmışlardır. Bütün bunlar rüya konusunda Eski Mısır'ın önemini göstermektedir.

3. Kutsal Metinlerde Rüya

Eski Ahit'te rüya, vahyin en alt düzeyi olarak ele alınmış¹⁹ olsa da rüya vasıtasıyla peygamberlik meşru sayılmış,²⁰ Yahve'nin pey-

¹⁵ Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, 6. baskı, Ankara 2006, s.127.

¹⁶ Özçelik, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 127.

¹⁷ Arzi, Abraham, "In Medieval Thought", *Encyclopedia Judaica*, V.VI, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jarusalem 2007, s. 8-9.

¹⁸ Parman Susan, *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, s. 67.

¹⁹ Yeremya, 23/25-28.

gamberlerle rüyalarda görüşeceği belirtilmiştir.²¹ Bu nedenle kehanet içerikli peygamber rüyaları Yahudilikte önemli bir yer tutmaktadır.²² Bunun yanında sahte peygamberlerin birtakım rüyalarla peygamberlik iddiasında bulunacakları ve başka ilahlara yönlendirebilecekleri, bu durumda söyledikleri kehanet gerçekleşse bile onlara itaat edilmemesi bildirilmektedir.²³ Avimelek'in,²⁴ Yakup'un,²⁵ Aramlı Lavan'ın,²⁶ Nebukadnessar'ın,²⁷ Yusuf ve zindan arkadaşları olan fırıncıyla sakinin, firavunun,²⁸ Süleyman'ın²⁹ gördüğü rüyalar, Eski Ahit'te geçen başlıca rüyalar olarak sayılabilir. Bunların yanında rüyalarla ilgili psikolojik boyutu olan bazı ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerde çok tasanın kötü düşe neden olacağı,³⁰ aç ve susuz kişilerin rüyasında yemek yiyip, su içeceğinden bahsedilmektedir.³¹

Dini içerikli rüyalar konusunda Yahudi geleneğinde iki ekolden söz edilebilir. Birincisi yalnızca peygamberlerin rüyasını dikkate alırken, diğeri herkesin dini rüya görebileceğini savunmaktadır. Yahudilikte Eski Ahit'ten sonra Talmud rüyalar konusunda en önemli kaynaktır. Talmud'ta geçen "yorumlanmamış rüya okunmamış mektup gibidir" ibaresi rüya yorumunun önem kazanmasına neden olmuştur. Rüyanın yorumlandığı gibi gerçekleşeceği inancı³² Tekvin, 41/13. ayetiyle ilişkilendirilmiş ve yaygın olarak kabul görmüştür. Yorumlara bakıldığında günlük hayatta yararlı hayvan ve bitki sembolleri hayra yorumlmuştur. Keçi, ağaç, limon, palmiye, tavuk, horoz, yumurta olumlu olarak değerlendirilmiş, rüyada çatıya çıkma ise gelecekte yaşanılacak başarılar olarak yorumlanmıştır.³³ Yahudi rüya geleneğinin, çağdaş psikolojide yaklaşımlarıyla ekol oluşturmuş olan

²⁰ Harman, Ömer Faruk, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C. IX, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 127-161.

²¹ Sayılar, 12/6-8.

²² Sawyer, J. F. A. , "Oracle", *Concise Encyclopedia of Language and Religion*, Ed. John F. A. Sawyer, J. M. Y. Simpson, Elsevier 2001, s. 276-277.

²³ Tesniye, 13/1-3; Yeremya, 23/25-28,32; 27/9; 29/8.

²⁴ Tekvin, 20/1-17.

²⁵ Tekvin, 31/11.

²⁶ Tekvin, 31/24.

²⁷ Daniel, 4/10-18;19-27;28-33.

²⁸ Tekvin, 37. ,40., 41. Bablar.

²⁹ I.Krallar, 3/5.

³⁰ Vaiz, 5/3.

³¹ Yeşaya, 29/8.

³² Bu ayette geçen "Her şey onun yorumladığı gibi çıktı" ifadesi Yahudi geleneğinde rüyanın yorumlandığı gibi çıkacağı inancına neden olmuştur.

³³ Taşpınar, "İsmail, Yahudi Kaynaklarına Göre Rüya ve Yorumu", *Keşkül*, Sayı 11, İstanbul 2007, s. 58-60.

Freud, Jung ve Fromm'u etkilediği bilinmektedir. Yahudi rüya geleneği detaylı olarak incelendiğinde Mezopotamya ve Mısır kültüründen etkilendiği görülmektedir.³⁴ Tarihsel olarak "İsrail Oğulları" kavramı muhtemelen Hz. Yakup dönemi veya sonrası ortaya çıkmıştır. Tevrat'ta Hz. Yakup'un güreş tuttuğu Tanrı'yı yenmesi sonucu kendisine Tanrı tarafından "İsrail" isminin verildiği belirtilmektedir.³⁵ Bu kelime günlük hayatta kullanılmış olsa bile, bir milleti çağrıştırır şekilde anlam kazanması bu dönem sonrasındır. Yakup peygamberden önce Mezopotamya'da rüya ve yorumu konusunda önemli bir birikim bulunmaktadır. Mezopotamya'da yaşamış eski kültürlerdeki rüya birikiminden bu sonuç çıkartılabilir. Sümer, Akad, Babil, Hitit, kültürlerinde rüyanın metafizik boyutu olduğuna inanıldığı için³⁶ İslâm'daki istihare benzeri belli bir konuda açık veya sembolik bir mesaj almak için rüyaya yatma(incubation) ritüelleri,³⁷ rüyaların tasnifi³⁸ ve rüya yorumu oldukça popülerdi. Babil'de rüya kitabelerinin olması rüyaya verilen önemin bir kanıtıdır. Bu dönemde rüyalara fonksiyonel olarak mesaj ve kehanet ağırlıklı bakılmıştır. Dolayısıyla Yahudi rüya kültürünün oluşumunda kültürel etkileşimlerin rolü büyüktür.³⁹

İncil'de ise rüya anlamına gelen yaklaşık olarak 12 farklı kavram kullanılmıştır.⁴⁰ Rüya dışında en yaygın olarak kullanımı olan "görüm"dür. Bu tecrübeyi yaşayan kişi uyanık halde iken, normal insanlardan farklı olarak bazı görüntüler eşliğinde mesajlar alır. İncil'de azizlerden Tarsuslu Saul'un,⁴¹ Yahudi kökenli Petrus'un,⁴² Romalı Yüzbaşı Kornelius'un⁴³ görümleri yer almaktadır. Bunun dışında Hz. İsa'nın doğumu öncesi annesinin gördüğü rüya,⁴⁴ Kral Hirodes'in Hz. İsa'yı yeni doğduğunda bulup getirmeleri için görev-

³⁴ Gaster, Theodor H., "Dreams", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Second Edition, C.VI, Keter Publishing, Jarusalem, 2007, s. 8-10.

³⁵ Tekvin, 32/41.

³⁶ Krippner, Stanley, at all, *Extraordinary Dreams And How to Work with Them*, State University of New York Press, USA 2002, s. 9-11; Butler S. A. L., *Mesopotamians Concepts Of Dreams, and Rituals*, Ugarit-Verlag Münster, Germany 1998, s. 3-5.

³⁷ Butler, *Mesopotamians Concepts Of Dreams*, s. 135.

³⁸ Butler, *age*, s. 15-30.

³⁹ Nogel, Scott, "Mezopotamya ve Eski Ahit'te Rüya", Ed .Kelly Bulkeley, *Rüyalar*, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2008, s. 45-72.

⁴⁰ Çelebi, İlyas, "Rüya", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 306-308.

⁴¹ Elçilerin İşleri, 9/1-26.

⁴² Elçilerin İşleri, 10/9-16.

⁴³ Elçilerin İşleri, 10/1-8.

⁴⁴ Matta, I/20-21.

lendirdikleri kâhinlerin rüyası,⁴⁵ Hz. İsa'yı saklamak için Yusuf'u Mısır'a kaçmaları konusunda uyaran rüya,⁴⁶ Hirodes'in ölümü sonrası Mısır'dan dönmelerini belirten rüya⁴⁷ ve Hz. İsa'nın mahkemesi öncesi Vali Platunus'un karısının gördüğü⁴⁸ rüya gelmektedir. Bu rüyalar genellikle koruma amaçlı olup, düşmana karşı uyarıcı mesajlar içeren rüyalarlardır. Hristiyanlıktaki rüya kültürü birçok faktörden etkilenmiştir. Bu faktörler, Hristiyanlığın Yahudi kültürü içinde ortaya çıkması, pagan ve Yahudi kökenli âlimlerin eski inançlarını yeni dinlerine taşımaları, yayılmış olduğu Roma ve Bizans kültür muhitiindeki rüya kültürü ile etkileşime girmesi başlıca faktörler olarak sayılabilir.

İslâm öncesi Arapların rüya konusunda önemli birikimleri bulunmaktaydı. Özellikle Şikk ve Satih gibi kişiler rüya yorumu konusunda önemli bir konuma sahiptiler.⁴⁹ Mezopotamya, Mısır, Roma, Bizans, Pers kültürüyle etkileşim sonucu oluşmuş bir rüya kültürü vardı. Bunun yanında İslâm öncesi Mekke ve Medine'de yaşayan farklı dinlere mensup kişilerin rüya kültürünün canlı kalmasına katkıları olmuştur. Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmüttalip'in, kaybolan zemzem kuyusunu rüyasında görmesi, annesinin doğum öncesi müjdeleyici rüyalar görmesi, yaşadıkları toplumda rüyanın önemi ne işaret etmektedir.⁵⁰ İslâm böyle bir coğrafyada rüyalara uzak kalmamıştır. Kur'an ve sünnette rüyalara dikkat çekilmiş olması bunun bir kanıtıdır. Müslümanların önceki kültürlerden yararlanmalarının daha çok metodolojik olduğu söylenebilir. Rüyaların tasnifi, yorumlama teknikleri vb konularda benzerlikler vardır, fakat Müslümanlar, bu kültürleri taklit etmenin yerine rüya konusunda özgün dönüşümler gerçekleştirmişlerdir. Günlük hayat ve inanç dünyalarındaki değişim ve dönüşüm rüyalara yansımıştır. Her konuda olduğu gibi rüyalar Kur'an ve sünnet merkezli yorumlanmaya başlamıştır. Rüya yorum metotları daha önceki devirlerdeki yöntemlere benzese de semboller, Kur'an ve sünnetten yola çıkılarak yorumlanmış ve daha sonra büyük bir gelenek oluşmuştur.⁵¹ Burada şunu unutmamalıyız ki günümüzde Müslümanlara ait mevcut rüya tabir kitaplarındaki yorumların tamamen Müslümanlara özgü olduğunu söylemek güç-

⁴⁵ Matta, 2/12.

⁴⁶ Matta, 2/13.

⁴⁷ Matta, 2/20.

⁴⁸ Matta, 2/27.

⁴⁹ Schimmel, Annemarie, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, Çev. Tüba Erkmen, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 55.

⁵⁰ Hosein, İmran, *Dreams in Islam*, Masjid Dar'ul Quran, New York 2001, s. 20-22.

⁵¹ Schimmel, Annemarie, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, s. 72-75.

tür. IX. Yüzyılda İshak bin Huneyn'in, Artemidorus'un *Oneirocritica* adlı eserini tercüme (KitâbuTabiri'rüya)⁵² etmesiyle farklı kültürlerle ait yazılı bir kaynağın Müslümanları etkilememesi düşünülemez. Bu konuda yeterli araştırma olmamakla beraber yapılan bir çalışmada Kutbuttinzade'nin rüya yorumu konusunda Artemidorus'tan etkilendiği tespit edilmiştir.⁵³ Ayrıca rüya konusunda önemli bir yere sahip olan Nablusi eserinde Yahudi, Hristiyan ve Paganist birçok yorumcuyu önemli görüp yorumcular listesine eklemiştir.⁵⁴ Bunlar bir etkilenenin olduğunu gösterse de Müslümanlara ait Kur'an ve sünnet kaynaklı özgün yorumları baskılayacak boyutta değildir.

Rüya kelimesi Kur'an'da altı, rüya anlamında kullanılan ahlâm kelimesi ise üç defa geçmektedir. Rüya ile ilişkili bir diğer kelime de "menâm"dır. Uyku anlamına gelen bu kelime Kur'an'da iki yerde rüya anlamında kullanılmıştır. Kelimenin rüya anlamında kullanıldığını, Hz. İbrahim'in gördüğü rüyanın anlatıldığı 37. sure olan Sâffât suresindeki kullanımdan anlaşılmaktadır. Suresinin 102. ayetinde Hz. İbrahim'e rüyasında oğlunu kesmesi emredildiği anlatılırken "menâm" kelimesi, kullanılmıştır.⁵⁵ Bu kelimeler müteradif olup, aynı anlamı ifade etseler de özellikle rüya ve hulm kendilerine özgü farklı anlamlara sahiptirler.⁵⁶ Bu nedenle İslâm rüya kültüründe bu kelimelerin çağrıştırdığı anlamlara bağlı olarak rüya rahmani rüyalar, hulm ise nefساني ve şeytani rüyalar için kullanılmıştır.⁵⁷

Kur'an'da geçen diğer rüya konulu ayetler şunlardır:

"Hani Allah, sana rüyanda onları az gösteriyordu. Eğer sana onları çok gösterseydi, gevşer ve o iş konusunda çekişirdiniz. Fakat Allah, sizi bunlardan kurtardı. O, bütün kalplerdekini bilir."⁵⁸

⁵² Çelebi, İlyas, "Rüya", *İslâm Ansiklopedisi*, s. 306; Svirı, Sara, "Yorumlanmış ve Kayda Geçirilmiş Rüyalar Ortaçağ İslâm Dünyasında Rüyalar", Haz. Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi*, III. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.189-209; Hermansen, Marcia, , "İslamiyet'te Rüyalar ve Rüya Görme", Ed. Kelly Bulkeley, *Rüyalar*, Çev. Dilek Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2008, s. 73-91.

⁵³ Öngören, Reşat, "Books on Dream Interpretation:Artemidorus and Kutbuttinzade", Ed. Kelly Bulkeley and at all, *Dreaming in Christianity and Islam*, Rutgers University Press, New Jersey, 2009, p. 167-175.

⁵⁴ Nablusi, Abdulgani bin İsmail, *İslâm Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, Çev. Ali Bayram-M. Sadi Çöğenli, İstanbul 1981, s. 60-62.

⁵⁵ Aydar, Hidayet, "Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V(2005), Sayı 1, s. 39-60.

⁵⁶ Karasakal, Şaban, "Kur'an'da Rüya ve Hulm Yakınanlamlılarının Farkları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, Sayı 3, 2010, s. 163-198.

⁵⁷ El-Anberî, Halid, *Kur'an ve Sünnet Işığında Rüya*, Çev. Beşir Eryarsoy, Guraba Yayınları, İstanbul 2003, s. 25-26.

⁵⁸ Enfal, 8/43.

“Hani sana, ‘Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır’ demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur’an’da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu sadece onların azgınlıklarını artırdı.”⁵⁹

“Andolsun ki, Allah gerçekten peygamberinin o rüyasını doğru çıkardı. Eğer Allah dilerse Mescid-i Haram’a güvenlik içinde başlarınızı kazımış, saçlarınızı kısaltmış bir şekilde korkusuzca gireceksiniz! Allah, sizin bilmediğiniz şeyleri bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.”⁶⁰

“(Onlar): “Bunlar bir takım karmaşık rüyalar. Hayır, yok onu kendisi uydurdu. Hayır, o bir şairdir. Eğer öyle değilse, önceki peygamberlerin gösterdikleri gibi, bize bir mucize gösterebilir!” dediler.”⁶¹

“Çocuk koşma çağına gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben seni rüyamda boğazladığımı gördüm. Bu konuda ne düşünürsün?” dedi. O da, “Babacığım sana ne emrediliyorsa yap. Beni inşallah sabredenlerden bulacaksın!” dedi.”⁶²

“Gerçekten rüyaya sadık kaldın. Biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız.”⁶³

4. Büyük Rüyarlar

Rüyalar, ilahi dinlerde genel olarak rahmani, şeytani ve nefsanî olmak üzere üçe ayrılmıştır. Nefsanî rüyalar konusunda din ve psikolojinin bakış açılarının yakın olduğu söylenebilir. Psikoloji literatüründe, dinlerdeki nefsanî ve şeytani rüyaları karşılayacak kavramlar bulunabilir. Fakat rahmani (sadık) rüyalar konusunda din ve psikoloji arasında bir uzlaşıdan söz etmek mümkün olmadığı gibi Jung’un “büyük rüyalar” olarak tanımladığı rüyalarla başka sadık rüyalara karşılık kullanılabilecek bir kavram yoktur. O, rüyaları çocukluk rüyaları, ortak rüyalar ve büyük rüyalar olmak üzere üçe ayırmış ve Eski Ahit’te geçen Hz. Yusuf kıssasındaki rüyaları büyük rüyalarla örnek olarak vermiştir. Onun büyük rüyalarla ilgili görüşleri madde halinde şöyle sıralanabilir:

- Büyük rüyaların içeriği sadece rüya göreni değil, diğer insanları da kapsar.
- Büyük rüyalar etkileyici olup, anlatıldığında insanların ilgisini çekerler.⁶⁴

⁵⁹ İsrâ, 17/60.

⁶⁰ Fetih, 48/27.

⁶¹ Enbiya, 21/5.

⁶² Saffat, 37/102.

⁶³ Saffat, 37/105

- Kolektif bilinçdışı kaynaklıdır.
- Büyük rüyaların içerikleri yetenekli tabircilerce ortaya konabilir.⁶⁵

Jung, bireysel olarak görülen büyük rüyalara örnek olarak kendisinin gördüğü ve psikolojik yaklaşımın temel kavramlarının ispatında kullandığı bir rüyasını⁶⁶ ve yine bir arkadaşının gördüğü ve Jung'un tabirini arkadaşından saklayıp ona dağa gitmemesini salık verdiği rüyayı örnek vermiştir. Bu rüyanın kehaneti daha sonra arkadaşının ölümü ile sonuçlanmıştır. Jung, toplumsal büyük rüyalar için Hz. Yusuf'un ve bir Kızılderili şefin rüyasını örnek göstermiştir.⁶⁷ Onun bu konudaki görüşlerine şu özellikler ilave edilebilir:

- Genelde bu tür rüyalar, tarihsel açıdan önemli büyük bir başlangıç öncesi müjdeleyici ya da kriz öncesi uyarıcı olarak ortaya çıkarlar.⁶⁸ Önemli olaylar arifesinde ya da geçiş dönemlerinde sıklıkla görülürler. Eski Ahit'te geçen Nebukadnazer'in,⁶⁹ Oğuzların tarih sahnesine çıkışı öncesi Oğuz Kağan'ın,⁷⁰ Osmanlı'nın kuruluşunda Osman Bey'in veya Ertuğrul Gazi'nin gördüğü,⁷¹ peygamberlerin,⁷²

-
- ⁶⁴ Fordham, Frieda, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, Çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları, İstanbul 1983, s. 138-139; C. Cloninger, Susan, *Theories of Personality, Understanding Persons, Fourth Edition*, Pearson Prestice Hall, New Jersey 2004, s. 84.
- ⁶⁵ C. Cloninger, Susan, *Theories of Personality, Understanding Persons*, s. 84.
- ⁶⁶ Jung, C.Gustav, *Memories, Dreams, Reflections*, Ed. Aniela Jaffé, Vintage Books, New York 1989, s. 158-159; Jung, C. G., *Analytical Psychology: Notes of Seminar given 1925*, Ed. William McGuire, Bollingen Series XCIX, Princeton University Press, London, Routledge 1989, s. 23.
- ⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Özer Çetin, "Jung Psikolojisinde Rüya" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, Sayı 2, 2010 s. 249-269; Fordham, age, s. 138-139.
- ⁶⁸ Taşcı, Halime, *Kolektif Geçiş Dönemi Rüyalarının Kompleks Rüya Olarak Çözümlemesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 44.
- ⁶⁹ Daniel, 4/10-18; 19-27; 28-33.
- ⁷⁰ Bang, W.- Arat, R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936, s. 28-31.
- ⁷¹ Bu rüyanın kimin tarafından görüldüğü konusunda ihtilaf vardır. Bkz. Necdet Öztürk, *Osmanlı Sosyal Hayatı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s. 30-35.
- ⁷² İlahi dinlerde Peygamberlerin doğumu öncesi görülen rüyalara gibi diğer dinlerde görülen rüyalar vardır. Örneğin; Budist inancına göre Buda'nın cenini annesinin rahmine Budizm'de kutsal sayılan beyaz bir fil tarafından yerleştirilmiştir. Eşinin hamileliğinden rahatsız olan babası bir rüya görür. Rüyasını rahiplere anlatır. Rahipler rüyayı doğacak çocuğun ya büyük bir kral ya da dinî lider olacağı şeklinde yorumlarlar. bkz. Kinnord, Jacob, "Buddhism", Ed. Thomas Riggs, *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices*, Volume I, Thomson Gale, 2006, s. 50.

kahramanların vb önemli şahsiyetlerin doğumu öncesi görülen rüyalar bu türdendir. Bu rüyalar bir kişi tarafından görülebileceği gibi bir zaman periyodunda çok sayıda insan tarafından görülebilir.

- Bireysel olanlar ise kişinin hayatında önemli aşamalarda görülmekte olup bir rüyadan ibaret olabileceği gibi bazen bir rüya serisi olarak görülebilir.
- Büyük rüyalar müjdeleyici olduklarında ümit ve enerji verirken, bazen de kötü bir sonun işareti olarak kaygı verici olabilirler.

Hız. Yusuf'un rüyası kendisi ve ailesi için, zindan arkadaşlarının rüyaları kendi hayatları için, firavunun rüyası ise Mısır için önemli bir başlangıç öncesi ortaya çıkmıştır. Zindandaki fırıncı ve sakinin rüyalarının kehaneti kısa bir sürede, firavunun rüyasının kehaneti orta vadede, Yusuf peygamberin rüyası ise uzun bir zaman sonrası gerçekleşmiştir. Rüyaların kehaneti bu konuda liyakatli olan Hız. Yusuf tarafından doğru bir şekilde tabir edilerek anlam kazanmıştır. Yukarıda sayılan özellikler genel olarak İslâm kültüründe sadık rüyalar olarak bilinen rüyalar için de geçerli olduğu görülmektedir. Yalnızca bu tür rüyaların kaynağı konusunda farklılık bulunmaktadır. İslâm'a göre bu tür rüyaların kaynağı Allah iken, Jung'a göre kolektif bilinçdışıdır.

5. Suredeki Rüya Ayetleri

Surede geçen rüya ayetleri dönem olarak Mısır öncesi ve Mısır sonrası rüyalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mısır sonrası rüyalar, zindan arkadaşlarının rüyaları ve firavunun rüyalarından oluşmaktadır. Ayrıca bu dönem Hız. Yusuf'un yorumculuğuyla öne çıktığı ve ailesinin yanında gördüğü rüyanın kehanetinin gerçekleştiği bir dönemdir. Mısır öncesi ailesi yanında gördüğü rüyalar ile ilgili ayetler şunlardır:

"-Yusuf babasına: "Babacığım, ben rüyada on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki, onlar bana saygıyla eğiliyorlardı" dedi.⁷³

"-Babası: "Yavrum, rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır."⁷⁴

Bu ayetlerde Hız. Yusuf'un hayatında gerçekleşecek kehanetler yanında, babası ile ilişkisini, kardeşleri ile yaşadığı sıkıntıları, gelişim düzeyini, aile yapısını ve döneminin astronomi bilgisini gösteren işaretler bulunmaktadır.

⁷³ Yusuf, 12/ 4.

⁷⁴ Yusuf, 12/5.

Eski Ahit'e göre, Hz. Yakup'un yaşlılık döneminde Hz. Yusuf'a sahip olması, Bünyamin'in doğumu sonrası her ikisinin annesi olan eşini kaybetmesi sonucu anneden yoksun kalmaları, dürüst olması gibi nedenlerden dolayı diğer çocuklarından daha çok seviyordu ve bu sevginin bir nişanesi olarak ona renkli bir giysi yaptırmıştı. Bu gelişmeler sonucu kardeşleri Hz Yusuf'u kıskanırlar. Bu aşamada Hz. Yusuf rüyasında tarlada çalışırken bağladığı demetin kalkıp dikildiğini, kardeşlerinin demetlerinin onun demeti etrafında toplanıp eğildiğini görmüş ve rüyasını kardeşlerine anlatması üzerine kardeşleri "Başımıza kral mı olacaksın?" diyerek büsbütün nefret etmeye başlarlar.⁷⁵Bu rüyadan sonra Yusuf bir rüya daha görmüştür. Rüyanın içeriği olan "Ben rüyada güneşi, ayı ve on bir yıldız önümde eğilirken gördüm" kısmı Kur'an ve Eski Ahit'te aynıdır. Eski Ahit'e göre bunu babasına ve kardeşlerine anlatmıştır. Bunun üzerine babası "Ben, annen ve kardeşlerin sana gelip önünde mi eğileceğiz?"⁷⁶ diyerek azarlamıştır. Kur'an'a göre ise babası "Yavrum, rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar"⁷⁷ tavsiyesinde bulunmuştur.

Rüyada geçen sembollerden güneş babayı, ay anneyi, yıldızlar kardeşleri temsil etmektedir. Babanın güneşle sembolize edilmesi pedersahi bir aile yapısına, rüyanın anlatılması aşamasındaki ifadelerde oğlun "babacığım" derken, babanın "yavrum" hitabını kullanmaları baba-oğul ilişkisinin son derece sıcak olduğuna dair bir işaret olarak görülebilir. Bunların yanında ayetteki ifadeler ailenin astro-nomiyle ilgili bazı bilgilere sahip olduklarına işaret etmektedir.

5.1. Hz. Yusuf'un rüya gördüğü gelişim evresinin tespiti konusunda ilgili ayetler ve günümüz rüya çalışmalarının karşılaştırılması

Hz. Yusuf rüyasını hangi gelişim aşamasında ve hangi yaşlarda görmüştür? Tevrat'ta 17 yaşında gördüğü belirtilirken,⁷⁸ Kur'an'da bu konuda rakamsal bir bilgi yoktur. Ayetlerdeki ifadelerden, rüyanın içeriğinden ve günümüzde rüya çalışmalardan hareketle birtakım ipuçları çıkarılabilir. Freud, çocukluk dönemi rüyalarının yorum gerektirmeyecek kadar açık ve arzuları tatmine yönelik olduklarını belirtmiştir. Ona göre, bu dönemde sansür gelişmediği için rüyalarda çarpıtmalar görülmez.⁷⁹ Rakamsal olarak bir yaş vermese de 22 aylık

⁷⁵ Tekvin, 37/1-8.

⁷⁶ Tekvin, 37/9-12.

⁷⁷ Yusuf, 12/5.

⁷⁸ Tekvin, 37/2.

⁷⁹ Freud, Sigmund, *Yanılığlar ve Düşler Üzerine*, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 167-181.

yeğenin, 5 ve 8,5 yaşındaki çocuklarının rüyalarını çocukluk dönemi kapsamında değerlendirmiş ve genel olarak bu dönem rüyalarının açık ve kısa olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Jung, farklı kültürlerden hareketle çocukluk dönemine ait rüyaların içeriklerinde evrensel bir boyut olduğunu savunmuştur. Farklı zamanlarda ve kültürlerde yetişmiş çocukların rüyalarında benzerlikler olduğunu ileri sürmüştür.⁸¹ Çocukluk döneminde görülen bazı rüyaların kehanetlerinin ilerleyen yıllarda gerçekleşebileceğini belirtmiştir.⁸² Kendi hayatıyla ilgili olarak dört yaşında gördüğü bir rüyayı hatırlayan Jung, bu rüyasında karanlık bir hol, yeşil perde, kırmızı halı ve büyük bir ağaç gördüğünü anlatmaktadır.⁸³ Jung'a göre çocukluk dönemi rüyaları üç-dört yaşına kadar uzanıp, içerik olarak mitolojik ve sembolik motifler içermektedirler. Çocuk tarafından izah edilemeyen bu dönem rüyalarında arketipler daha açıktır. Ona göre, çocukluk rüyalarında içerik olarak kahraman, yaşlı bilge, ağaç, balık gibi arketipik semboller ve motifler görülmektedir.⁸⁴

Freud'un görüşlerinden hareket edildiğinde, Hz. Yusuf'un rüyasının içeriğinin sembolik ve yorum gerektirmesi nedeniyle, rüyanın çocukluk döneminde görülmediği sonucu çıkmaktadır. Jung'un, çocukluk dönemi rüyalarında sembollerin ve arketiplerin önemini vurgulayıp güneş ve ayı bir arketip olarak görmüş olmasına lık,⁸⁵ arketipler tek başına bu rüyanın çocukluk dönemi rüyası olduğunu göstermez. Çünkü onun yaklaşımına göre, arketipler sembol olarak her dönem rüyalarda tezahür edebilir. Görüldüğü gibi, her iki yaklaşım bazı ipuçları vermekle beraber, konun aydınlatılması için yeterli değildirler. Günümüzde çocuklardaki rüya gelişimi konusunda yapılan çalışmalar, daha önemli bilgiler sunmaktadır. Rüyaların dil, görsel imgeleme, zihin gelişimi yanında sosyal gelişimi yansıttığı ortaya çıkmıştır. 3-4 yaşlarında başlayan rüya anlatımı yeterince açık değildir. Çünkü dil gelişimi, rüyaları anlatmaya yeterince uygun

⁸⁰ Freud, Sigmund, *Rüya Yorumları*, s. 163-166.

⁸¹ Bockus, Frank M., "Theological Values in Jung's Psychology", *The Dialogue Between Theology and Psychology*, The University of Chicago and London 1969, s.221-247, s. 224.

⁸² Jung, C.G., *Psychological Interpretation of Children's Dreams: Notes on Lectures given by Prof. Dr. C.G. Jung at the Eidgenössische Technische Hochschule, Autumn-Winter, 1938-1939* Ed. Lilaane Frey and Rivkah Schörf, translator M. Foote, Privately Published, Zürich tsz., s. 1.

⁸³ Jung, *Memories, Dreams, Reflections*, s. 12.

⁸⁴ Feist, Jess, Feist, Gregory J., *Theories of Personality*, Sixth Edition, Mcgrow Hill, New York, 2006, s. 126.

⁸⁵ Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, 9.basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 177.

olamadığı⁸⁶ gibi, çocuklarda hafıza gelişiminin yetersizliği nedeniyle aynı rüyalarını gün içinde farklı anlattıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında 3-5 yaş gurubu çocukların rüyalarında hareket az olup, rüyaları film den ziyade slaytı andırmaktadır. Bu dönem rüyalarının içeriğinde sosyal etkileşim yoktur. Rüyaların içeriği hayvanlar ve açlık, susuzluk, uykusuzluk gibi bedensel durumlardan oluşmaktadır.⁸⁷ Çocukların rüyaları, görsel imgelem yetilerinin güçlenmesi ile ilişkili olup,⁸⁸ 10 yaşına doğru hareketli ve sosyal etkileşimi yansıtan, çocuğun kendisinin katıldığı gurup içinde gerçekleşen rüyalar başlamakta ve hatırlanma oranı artmaktadır.⁸⁹ Sembolik içerikli rüyalar zihinsel gelişime paralel olarak, ergenliğe geçiş aşamasında ortaya çıkmaya başlamakta ve rüyaların gelişimi ergenlikte (ortalama 15 yaşlarında) tamamlanmaktadır.⁹⁰ Günümüz verileri ışığında ayetteki ifadeler incelendiğinde Hz. Yusuf'un rüya gelişimini tamamlamış bir yaş veya üstünde olması muhtemeldir. Fakat ilgili ayetlerde babasının ona karşı kullandığı "yavrum" hitabı, kardeşlerinin onu kuyuya atıp babalarının Hz. Yusuf'u sorması üzere "onu kurt yedi" cevabı vermeleri fiziksel olarak yeterli gelişimi göstermediği anlamına gelebilir. Çünkü "yavrum" hitabı muhatabın küçük yaşlarda olduğunu çağrıştırmakta olup, kuyuya hangi durumda attıkları ve kuyunun yapısı bilinmemekle beraber, eli kolu bağlı olmadığı durumda ergen birisinin kuyudan çıkabileceğini akla getirmektedir. 10. ayette kardeşlerinden birisinin "onu öldürmeyin, eğer yaparsanız kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri, onu alıp götürsün" demesi, kuyunun hareketli bir kervan yolu üzerinde olduğunu ve Hz. Yusuf'un yaşayabileceği fakat onun çıkamayacağı özellikte olduğunu göstermektedir. Ayrıca ergen bir kişiyi kurdun kolayca yemesi de akla çok yakın görünmemektedir. Kurtlar sürü halinde bir ergeni yiyebilir fakat ayetteki ifadede kurt sürüsü geçmemektedir. Suredeki 19. ayette geçen kervanın sucusunun Hz. Yusuf'u görmesi üzere "Müjde bir oğlan çocuğu" demesi, Mısır'daki durumunu anlatan 22. ayette geçen "Yusuf ergenliğe girdiğinde" ifadesi Hz. Yusuf'un çocukluk döneminde rüya gördüğü göstermektedir. Rüya görmesi, kuyuya atılması ve Mısır'da satılması peş peşe gerçekleştiği için zaman olarak hangi aralıklarda gerçekleştiğini tam bilinmemekle beraber olay-

⁸⁶ Mallon, Brenda, *Dream Time with Children*, Jessica Kingsley Publishers, London 2002, s. 28.

⁸⁷ Foulkes, David, *Children's Dreaming and Development of Consciousness*, Harvard University Press, London, 1999, s. 56-64; Foulkes, David, *Children dream's: Longitudinal Studies*, Wiley-interscience, New York 1982, s. 48-49.

⁸⁸ Taylor, Marjorie, *Imaginary Companions and the Children Who Create them*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 122.

⁸⁹ Foulkes, David, *Children's Dreaming and Development of Consciousness*, s. 74-76.

⁹⁰ Foulkes, age, s. 110-114.

ların ardı sıra gerçekleşmesi nedeniyle zaman olarak birbirlerine yakın olduğu yönünde değerlendirilebilir. Kur'an'daki ifadeleri dikkate aldığımızda Hz. Yusuf'un rüya gördüğü dönem, çocukluk dönemidir. Bu durumda günümüz rüya çalışmaları ile ayetlerdeki bazı ifadelerin uyuşmadığı görülmektedir. İlgili ayetlere göre, Hz. Yusuf'un rüya gördüğü dönemde çocuk olduğu belirtilmektedir. Günümüz rüya araştırmalarına göre ise, sembolik rüyaların görülmesi ve rüya gelişiminin tamamlanması ergenlik döneminin sonuna tesadüf etmektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta psikolojinin sıradan insanlardaki gelişimi konu edinmesi ve Hz. Yusuf'un bu kapsam dışında özel bir konuma sahip olmasıdır. Kendisi rüya gördüğü dönemde bir peygamber namzeti olup (bazı müfessirler 15. ayette geçen ".....andolsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan kendilerine haber vereceksin diye vahyettik" ifadesine bağlı olarak Hz. Yusuf'un peygamberliğinin kuyuya atılma döneminde başladığını kabul etmişlerdir) onda bulunan potansiyel "fetanet" sıfatı, psikolojik olarak üstün bir zihin yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Kur'an'daki ifadeleri ve günümüz rüya çalışmalarında elde edilen verileri bir bütün olarak ele aldığımızda Hz. Yusuf'un rüya gördüğü dönemde çocuk olmasına karşılık, yaşının üstünde zihinsel bir gelişim sahip olması nedeniyle sembolik rüyalar gördüğünü söyleyebiliriz.

5.2. Hz. Yusuf'un rüyasında kardeşler arası kıskançlığın etkisi var mıdır?

Psikolojik açıdan önemli bir diğer nokta, Hz. Yusuf'un rüyasında kardeşler arası kıskançlığın rolü var mıdır? Tarihe bakıldığında kardeş kıskançlığı olgusunun evrensel olduğu görülmektedir.⁹¹ Özellikle, Eski Ahit'te konuyla ilgili çokça örnekler vardır. Psikanalitik yaklaşımdan hareketle Hz. Yusuf'un rüyasının altında yatan nedenler değerlendirildiğinde, kardeşleriyle yaşadığı olaylar sonucu bastırmış olduğu arzuları uykuda ortaya çıkıp, tatmin olmuş ve sonuç olarak iç dünyasındaki gerilim kaybolmuştur. Zira yaş olarak Bünyamin dışındakilerden daha küçük olduğu için kardeşlerine karşı duygularını açık olarak ortaya koymamış ve bu durum rüyasına yansımıştır. Bireysel psikolojiye göre rüyanın nedeni tahlil edildiğinde, Hz. Yusuf'un kardeşleri karşısındaki güçsüzlüğüne bağlı üstünlük arayışı rüyasında ortaya çıkmıştır.⁹² Bu yaklaşımlar rüyanın bir kesiti için düşünülebilir, fakat rüya bir bütün olarak ele alındığında yetersiz kalmaktadır. Her iki yaklaşım rüyaları geçmişe dönük ele

⁹¹ Kaya, Nusret, *Psikoestetik*, 8.baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul 2010, s. 346.

⁹² Adler, Alfred, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, Çev. Kâmuran Şipal, 8.baskı, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 97-122; Adler, Alfred, *Bireysel Psikoloji*, Çev. Ali Kılıççoğlu, 2. baskı, Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 275-300.

alırken Hz. Yusuf'un rüyası geleceğe dönüktür. Ayrıca, Hz. Yusuf'un kardeşlerini kıskandığına dair bir ifade bulunmamakta olup, bilakis kardeşlerinin kıskançlığına dair ifadeler bulunmaktadır. Fromm, konuya Hz. Yusuf'un yetenekleri açısından yaklaşır. Hz. Yusuf'un yeteneklerini kardeşlerinin baskısı sonucu gündüz sergileyemediğini, uykuda bu baskının kalkması sonucu kendi yeteneklerini daha iyi görmesi şeklinde değerlendirmiştir.⁹³ Fromm'un yetenekleri vurgulaması önemlidir, fakat üstün yetenekli birisinin kardeşlerinden çekinmesi çelişkili bir durum arz etmektedir. Üstelik çeken bir kişinin rüyasını anlatma ihtimali düşüktür. Eski Ahit'e göre babasına ve kardeşlerine, Kur'an'da ise babasına anlattığına dair ifadeler bulunmaktadır. Gerçekten bir çekince yaşamış olsa idi kimseye anlatmazdı. Rüyasının anlamını bilmesine ve üstelik babası tarafından ikaz edilmesine rağmen öyleyse neden anlatmıştır? Bu durum sıra dışı kişiliği ve doğruluğuyla alakalıdır. Doğruluğu ve kendine güven duygusunun riskleri göze alabilecek kadar güçlü olması sonucu rüyasını anlatmıştır. Peygamberler sıdk ve tebliğ-i şeriat sıfatları gereği ne pahasına olursa olsun aldıkları vahyi insanlara aktarmışlardır. Hz. Yusuf, o dönemde bir peygamber adayı olarak bu sıfatları potansiyel olarak taşıdığı için çekince yaşamamıştır. Onun kardeşleri ile olan problemlerinin kaynağı güçsüzlüğü ve baskılanmış arzuları değildir. Dolayısıyla rüyanın nedeni kardeşler arası kıskançlığa bağlı olarak ortaya çıkan bastırılmış duygular, üstünlük arzusu ve rüyada çekinmeden yeteneklerini daha iyi sergilemesi olarak görülmemelidir. Çünkü ayetlerdeki ifadelerde Hz. Yusuf'un kardeşlerini kıskanması, onlardan çekinmesi ve onlara üstünlük kurma arzusu bulunmamaktadır. Rüyanın kehaneti gerçekleştiğinde kardeşlerine karşı gösterdiği tutum ve tavırları onun bu duygulardan uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca psikolojik yaklaşımların hareket noktasının normal insanlara göre olduğu ve Hz. Yusuf'un sıradışı olması nedeniyle bu kapsamın dışında kaldığı unutulmamalıdır.

6. Mısır'da Görülen Rüyarlar ve Yorumları

Hz. Yusuf'un Mısır'daki zindan hayatı onun için önemli bir safhayı oluşturur. Zira çoğu peygamberde olduğu gibi bir süre sosyal hayattan uzaklaşarak içe yönelmiş ve kendisini hazırlamıştır. Muhtemelen zindanda, yatkın olduğu rüya konusuyla ilişkisini bu konuya duyarlı bir kültür ortamında yetişmiş mahkûmların da etkisiyle sürdürmüş, onların rüyalarını yorumlayarak kendisini geliştirmiştir. Çünkü Mısır öncesi dönemi anlatan ayetlere göre başkalarının rüyasını yorumladığına dair bir işaret yoktur. Zindanda iki arkadaşının isteği üzere onların rüyalarını yorumlar. Bu ayetler şunlardır:

⁹³ Fromm, Erich, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Çev. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınları, İstanbul 2003, s. 57.

“(Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi) Biri “rüyamda kendimi şaraplık üzüm sıkarken gördüm” dedi. Diğeri, “Rüyamda başımın üstünde taşıdığım ekmekleri kuşların yediğini gördüm” dedi. Bize bunun tabirini yap. Çünkü biz seni iyi ve yararlı işler yapanlardan görüyoruz” dediler.⁹⁴

Yusuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek gelmeden ben size onların (gördüğünüz rüyaların) ne anlama geldiğini bildiririm. Bu bana rabbimin öğrettiklerindendir. Ben Allah’a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.”⁹⁵

“Ey zindan arkadaşlarım, rüyalarınızın tabirine gelince “Biriniz, efendisine yine şarap sunacak, diğeri asılacak ve kuşlar başından yiyecek; yorumunu istediğiniz iş böylece kesinleşmiştir” dedi.⁹⁶

Ayetlerden hareketle, Hz. Yusuf’un bu rüyalardan önce zindanda rüya yorumladığı düşünülebilir. Çünkü zindandaki iki arkadaşı ona rüyalarını yorumlatmaya bir anda karar vermemişlerdir. Bu karar için bir tecrübe aşaması gerekli olup, anlık bir gelişmeden çok bir sürecin sonucu olarak görünmektedir. Bunun yanında, ayetler dikkatlice incelendiğinde, yorumcunun taşınması gereken bazı özelliklere işaret edildiği görülecektir. 36. ayette mahkûmların ağzından çıkan “biz seni iyi ve yararlı işler yapanlardan görüyoruz” ile 46. ayette geçen “Yusuf! Ey doğru sözlü kişi!” ifadeleri ve 37. ayette geçen Hz. Yusuf’un: “Bu bana Rabbimin öğrettiklerindendir” ifadeleri, rüya yorumcusunda olması gereken vasıflar olarak göze çarpmaktadır. İslâm düşünürlerinin çoğu bu nedenle yorumcularda güzel ahlak ve doğruluk gibi vasıfların yanında, Allah vergisi yetenek bulunması gerektiğini belirtmişlerdir. Surenin beşinci ayetinde, rüyayı babasına anlatması üzerine Hz. Yakup Ona, “Rabbin seni böylece seçecek sana olayların (rüyaların) yorumunu öğretecek...”⁹⁷ demiştir. Buradan hareketle rüya yorumlama yeteneği çocukluk döneminden itibaren gelişmeye başlayıp zindan hayatında yaşamış olduğu tecrübelerle olgunlaşmıştır. Kültürlerin çoğunda rüya yorumcusunda bulunması gereken özel yetenekten bahsedilmektedir. Mesela MS. II. yüzyılda yaşamış olan Artemidorus eserinde yorumcunun ciltler dolusu kitap okuma yerine rüyasını yorumladığı kişinin sembol dünyasına ulaşabilecek özel bir sezgiye sahip olması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁸ Psiko-lojide ise eğitimi almış herkesin rüya analizi yapabileceği kabul görmüştür. Fakat rüya yorumu gerçekten karmaşık bir iştir. Bazen

⁹⁴ Yusuf, 12/36.

⁹⁵ Yusuf, 12/37.

⁹⁶ Yusuf, 12/41.

⁹⁷ Yusuf, 12/5.

⁹⁸ Papamichael, E. -Theochari, A. , “Artemidorus’ Oneirocritica. Dream Analysis in Second Centruy, A.D.”, *Hellenic Psychiatry*, 5 (2), 2008, s. 83-85.

yanlış yorumla rüyanın ifade ettiği mesaja ulaşamayabilir. Bu nedenle analist yeterli donanıma sahip değilse kişiye yarar yerine zarar verebilir. Yorum öncesi kişinin cinsiyeti, yaşı, mesleği, ilgileri, içinde yaşadığı kültür dikkate alınarak rüyada gördüğü sembollerin ne anlama geldiği ortaya çıkarılmalıdır. Hz. Yusuf'un saki ve fırıncının rüyalarını yorumlarken hem bireysel hem de kültürel bağlamı dikkate almıştır. Kuşların fırıncının başı üstündeki ekmekleri yemesi ile o dönem Mısır'daki idamlıkların darağacından alınmayıp yırtıcı kuşlara terk edilmesi uygulaması arasında ilişki kurmuştur. Firavunun rüyasını, onun tüm ülkeyi temsil etmesini göz önünde tutarak yorumlamıştır. Bu yorum metodu İbn Sirin ve Nablusi gibi önemli Müslüman rüya yorumcuları tarafından uygulanmıştır.⁹⁹ Psikolojide ise Jung, "amplifikasyon" adını verdiği rüya analiz yönteminde benzer bir yol izlemiştir.¹⁰⁰ Onun rüya konusundaki yazıları dikkatlice okunduğunda kutsal metinlerin rüyaya bakışını ve özellikle Hz. Yusuf'un rüyasını çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Bu durum Jung'un Hz. Yusuf'un rüya yorum metodundan etkilendiğini göstermektedir. Günümüzde, analitik psikoloji dışında kalan psikolojik yaklaşımların rüya analizinde teorik olarak kültürel bağlamın önemini kabul etmelerine rağmen pratikte daha çok kişisel bağlamı dikkate alıp, kültürel bağlamı ihmal ettikleri söylenebilir. Başta psikanaliz olmak üzere psikolojik yaklaşımlar, rüya analizinde genel geçer formüller uygulamaktadır. Örneğin Freud, rüyalarda arzuların etkili olduğunu ve bu arzuların başında bastırılmış cinsellik geldiğini ileri sürmüştür. Rüyada görülen yuvarlak objeleri dişi cinsel organı, düz ve uzun objeleri erkek organı olarak formüle edip yorumlamıştır.¹⁰¹ Bu formülden yola çıkıldığında günlük hayatında maneviyata düşkün olan bir bayanın rüyasında ney üflemesi cinsellikle ilişkilendirilerek analiz edilmelidir.¹⁰² Günümüzdeki psikolojik yaklaşımların çoğu, her ne kadar rüya yorumunun oldukça karmaşık olduğunu belirtip, bunun için bazı yöntemler ileri sürseler de, yorumu belli formüllere bağlı kalarak genelde bireysel bağlamdan hareketle yapmaktadırlar. Dolayısıyla teorik olarak günümüz rüya çalışmaları ile Hz. Yusuf'un yorum metodu örtüşse de pratikte Hz. Yusuf konuya daha geniş bir perspektiften yaklaşp, sembollerin bireysel ve kültürel boyutunu dikkate almıştır.

⁹⁹ İkiz, Tevfika, "İslâm'da Rüya Yorumları Üzerine Düşünceler", *Psikanaliz Yazıları*, 2. basım, Sonbahar 2000, Bağlam Yayınları, İstanbul 2004, s. 131-134.

¹⁰⁰ Çetin, "Jung Psikolojisinde Rüya" s. 262-264.

¹⁰¹ Freud, Sigmund, *Rüya Yorumları*, C. II, s. 98-124; Özbaydar, Sabri, *Rüyaların Fonksiyonu*, İstanbul, 1971, s. 29.

¹⁰² Merter, Mustafa, *Dokuz Yüz Kat İnsan*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 322.

Ayette geçen bu rüya aynı zamanda dönemiyle ilgili bir uygulamayı bildirmekte, asılan mahkûmların darağacından alınmayarak kuşlara terk edildiği bilgisini vermektedir. Ayetten hareketle bu uygulamanın kişiye özel olmayıp genele dönük devamlılığı olan bir infaz yöntemi olduğu söylenebilir. Çünkü kuşların bu davranışı öğrenmeleri için oldukça çok sayıda uygulamaya ihtiyaç vardır. Hz. Yusuf'un Mısır'a özgü bu uygulamayı zindan hayatı öncesi görmüş olması veya mahkûmlardan işitmesi muhtemeldir. Ayrıca rüya politik açıdan, firavunun sert bir idare şekli izlediği, suçlulara verdiği ağır cezaları teşhir ederek halkı sindirdiği bilgisini vermektedir.

Kur'an'da, Mısır döneminde geçen diğer rüya ise firavunun gördüğü rüyadır. Rüya ayetlerde şöyle zikredilmektedir:

"Firavun: "Rüyamda yedi semiz ineği yiyen yedi zayıf inek ve yedi yeşil başakla yedi kuru başak görüyorum. Ey efendiler, eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyamı yorumlayın" dedi.¹⁰³

Dediler ki: "Bunlar karma karışık rüyalarlardır. Biz ise böyle rüyaların tabirini bilmiyoruz."¹⁰⁴

Bunun üzerine zindandan çıkıp firavunun sakiliğini yapmaya devam eden kişi, Hz. Yusuf'un bu rüyayı tabir edebileceğini belirtmesi üzerine Hz. Yusuf'u saraya çağırarak görevlendirilir.

"(Sâki zindana varınca) "Yusuf! Ey doğru sözlü kişi! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesini, yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki insanların yanına cevapla dönerim, onlar da böylece senin değerini bilirler" dedi.¹⁰⁵

Yusuf: "Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın" dedi.¹⁰⁶

"Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç diğerlerini bitirecek."¹⁰⁷

"Sonra bunun ardından yağmura kavuşan bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup meyve suları) şıra ve yağ sıkacaklar."¹⁰⁸

Firavun görmüş olduğu rüyayı yorumculara anlatınca yorumlamakta zorlanan tabirciler bu rüya için, Kur'an'da geçen ifadeyle "adğâsu ahlâm" türü bir rüya olduğunu ve anlamlarını bilmedikleri-

¹⁰³ Yusuf, 12/43.

¹⁰⁴ Yusuf, 12/44.

¹⁰⁵ Yusuf, 12/ 46.

¹⁰⁶ Yusuf, 12/ 47.

¹⁰⁷ Yusuf, 12/ 48.

¹⁰⁸ Yusuf, 12/ 49.

ni söylediler.¹⁰⁹ Tamlamadaki edğās kelimesi ‘dıgs’ın çoğulu olup “yaşı kurusu birbirine karışmış ot demetleri” anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Kelimenin içeriği sembollerin zıt anlamlar ihtiva etmesiyle ilişkilendirilebilir. İslâm âlimleri ayetteki bu ifadeden dolayı rüyaların bir kısmını “adğāsu ahlām” olarak kabul edip yorumuna gerek olmadığını belirtmişlerdir. Benzer yaklaşımın Mısır rüya kültüründe de bulunduğunu ayetten anlamaktayız. Ayetteki bu ifadeden Kur’an’ın böyle bir tanımlamayı kabul edip etmediğini tespit etmek tefsircilerin alanına girmektedir. Fakat yorumcuların “adğāsu ahlām” olarak gördükleri rüyayı Hz. Yusuf tabir etmiştir. Buradan rüyanın karmaşıklığından ziyade yorumcunun yetkinliğinin önemli olduğu sonucu çıkarılabilir.

Surede geçen rüyalarda kehanet bulunması nedeniyle İslâm âlimlerince rüyaların kehanet fonksiyonu kabul edilmiş ve bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kindi, insan ruhunda ilahi bir boyut olmasına bağlı olarak kehanet içerikli sadık rüyaların gerçekleşeceğini belirtmiş, bunun için nefsin temizliğini şart koşturmuştur.¹¹¹ Farabi, uykuda muhayyilenin duyuların devre dışı kalmasına bağlı olarak kendiliğinden metafizik âleme yönelebileceği gibi, metafizik âlemden gelen bir uyarıcı ile de harekete geçmesi sonucu Faal Akıl’la aracısız ilişki kurmasına bağlı gerçekleşen sadık rüyaların kehanet içerdiklerini belirtmiştir.¹¹² İbn Sinâ’ya göre normal insanlarda mütehayyile gücü uykuda duyuların meşguliyetinden kurtulup Faal Akıl’la ittisal sonucu kehanet içerikli sadık rüyalar görürken, peygamberler mütehayyile açısından normal insanların çok fevkinde olup, uyanık halde iken Faal Akıl’la ittisali tecrübe edebilirler. Ona göre peygamberlerdeki bu durum ile normal insanlarda sadık rüya arasında benzerlik bulunmakta ve bu tür rüyalar göreni, yakınlarını, bölgesini ve ülkesini ilgilendirmektedir. İbn Sinâ, bazı yetenekli kişilerin çeşitli metotlarla kendilerini geliştirmeleri sonucu (şamanlar gibi) parlak veya mat cisimlere bakarak trans haline geçmeleri durumunda rüya görmeksizin geleceğe dair bilgiler elde edebileceklerini ileri sürmüştür.¹¹³ İbn Rüşd’e göre uykuda dış uyaranlar olamadığı için iç idraklerin mükemmelleşip Faal Akıl’dan bazı bilgiler almasıyla sadık rüyalar gerçekleşir. Sadık rüyalar bilgi açısından akılla elde

¹⁰⁹ Yusuf, 12/44.

¹¹⁰ Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ‘dğs’ mad. XXVIII/2590 Dâru'l- Fıkr, Beyrût 1994.

¹¹¹ Kindi, *Felsefi Risaleler*; Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine, Çev. Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 142-144.

¹¹² Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, Çev. Nafiz Danışman, MEB Basımevi, İstanbul 1989, s. 72-78.

¹¹³ Durusoy, Ali, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İFAV, İstanbul 1993, s. 111-114.

edilen bilgilerden daha üstün bilgiler sunarlar. Bu bilgiler akıl ötesi olmaları ve vasitasız olarak alınmaları nedeniyle kusursuzdurlar. Sadık rüya peygamberlikten bir cüz olup, insan için ilahi bir inayet ve kişiyi yaşayacaklarına hazırladığı için şerefli bir uyarıdır. İbn Rüşd'ün en büyük dayanağı tarihsel tecrübedir. Ona göre bu konudaki haberler mütevatir düzeyde olup güvenilir ve geçerli bir nedendir. İbn Rüşd, herkesin hayatında bu türden rüyaların bulunduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁴ Sadık rüyalardaki kehanetin sembolik veya açık bir şekilde bulunabileceğini ileri süren İbn Haldun ise normal insanların hayal yetisini güçlendirerek kehanet içerikli bilgilere ulaşabileceklerini belirtmiştir.¹¹⁵

Tasavvufi açıdan konuya yaklaşan İslâm âlimleri ise rüya sahiplerindeki kalb temizliğine önem vererek konuyu bu kriter ışığında ele almışlardır.¹¹⁶ Bu açıdan yaklaşan İslâm düşünürleri konuyu farklı kavramlarla ele alsalar da kalbin temizliği ile rüyanın kehaneti arasında ilişki kurmuşlardır. Gazali, kalb ile Levh-i Mahfuz arasında bir perde bulunduğunu, uykuda Allah tarafından bu perdenin aralanmasıyla sadık rüyanın gerçekleştiğini ve bu esnada Levh-i Mahfuz'daki bazı bilgilerin açık veya sembolik olarak temiz kalplerce görüleceğini belirtmiştir.¹¹⁷ Sühreverdi ise bedeni arzulardan sıyrılan ruhun uykuda alem-i misale yönelmesiyle sadık rüyanın gerçekleştiğini ve oradan birtakım kehanet içerikli bilgiler alabileceğini ileri sürmüştür.¹¹⁸

Ekol düzeyindeki psikolojik yaklaşımlar rüyaların kehanet fonksiyonunu reddetmişlerdir. Rüyaların bu yönünü gerçekleştirmesi muhtemel olaylardan birisine tesadüf etmesi olarak değerlendirmişlerdir. Rüyaların geleceğe dönük bir boyutu olmadığını ileri sürüp geçmişle ilişkilendirerek ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre Fırvun'un rüyası taşıdığı kaygıların bir sonucu ve gerçekleşmesi muhtemel sonuçlardan birisine tesadüf olarak değerlendirilebilir. Freud, rüyaların geleceğe yönelik hiçbir şey taşımadıklarını ileri sürmüştür, fakat doğumu öncesi yaşlı bir kadının muhtemelen gördüğü bir rüya üzere annesine "önemli bir kişiyi dünyaya getireceksin" dediğini ve bu kehanetin bir yerde gerçekleştiğini ima etmesi bir çelişki olarak görülebilir.¹¹⁹ Jung'la sıkça görüştükleri dönemlerde Jung'un gördü-

¹¹⁴ Arıkan, Atilla, *İbn Rüşd Psikolojisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 239-252.

¹¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, c.I, MEB Basımevi, 1985, s. 256-258.

¹¹⁶ Schimmel, Annemarie, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, s. 34.

¹¹⁷ Gazâlî, *İhyâ'u'lûmî'd-dîn*, c.IV, s. 903; Gazâlî, *Makâsîd el-Felâsîfe (Felsefenin İlkeleri)*, Çev. Cemaleddin Erdemci, Vadi Yayınları, İstanbul 2001, s. 298.

¹¹⁸ Bekiryazıcı, Eyüp, "Burhân'dan Keşfe Yöneliş Ya da Sühreverdi'de Bilginin Kaynağı", *Ekev Akedemi Dergisi*, yıl 13, sayı 38, 2009, s. 103-114.

¹¹⁹ Freud, *Rüya Yorumları*, C. I, s. 240.

ğü bir rüyadan kendisinin daha önce öleceği sonucunu çıkarması rüyaların kehanet fonksiyonuna dair inancın kendi özel hayatında geçerli olduğunu göstermektedir. Jung ise bu konuda kendi hayatından, çevresindeki kişilerden ve farklı kültürlerden örnekler vermektedir.¹²⁰ Annesinin ve eşinin ölümü öncesi gördüğü rüyaların kehanet içerdiklerini belirtip bu tür rüyalarla tıbbi tahminler ve hava durumu tahmin raporları arasında benzerlik olduğunu belirtir.¹²¹ Bunlara karşılık Jung rüyaların kehanet fonksiyonu konusunda gerçekleşmesi muhtemel olaylardan birisine tesadüf etme ihtimalini göz ardı etmeyerek çelişkili bir tutum sergilemiştir. Bu çelişkili durumun altında yatan bazı nedenler bulunmaktadır. Bunların başında Freud ve Jung'un içinde bulundukları dönemde geçerli olan bilimsel yaklaşım gelmektedir. Ayrıca kehanetin bilimsel olarak izahının zorluğu da unutulmamalıdır. Bu zorluğa rağmen İslam düşünürlerinin kehanetin işleyiş mekanizması ve insana ait yönünü aydınlatma girişimleri takdire şayandır.

Rüyanın içeriğine bakınca o dönem Mısır'ın üretim tarzını yansıtan inek ve başak sembolleri yanında renk sembolü olarak yeşil ve sayı sembolü olarak 7 bulunmaktadır. Hz. Yusuf rüyanın yorumunu firavunun temsil ettiği konumdan hareketle bireysel bağlamdan uzak tüm Mısır halkını dikkate alarak yapmıştır. Hz. Yusuf'un kullanmış olduğu bu yorum tekniği her ne kadar psikolojide fazla uygulanmamışsa da dini gelenek içinde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle İbn Rüşd rüya yorumcusu için milli ve evrensel sembollerin iyi bilinmesini şart koşturmuştur.¹²² Hz. Yusuf Mısır'da tarımın önemini bildiği için semiz ineği bolluk, cılız ineği kıtlık ve yine başakları aynı şekilde yorumlamıştır. Tarım kültüründe inek ve başak oldukça önemli olup her ikisi de üretimle ilgilidir. İneğin ayrıca cinsiyeti açısından dişi olması ve Mısır Mitolojisinde tanrıça Hator'un inek başlıklı olarak tasvir edilmesi üretkenliğin işareti olarak gösterilebilir.¹²³ Rüyada geçen yeşil rengin bolluk yılları için kullanılması ayrıca bir diğer sembolik ifadedir. Ayette "7" sayısı dikkat çeken bir başka semboldür. Sayı sembolü olarak, 7 Tevrat'ta ve Kur'an'da oldukça sık kullanılmış olup, 7 gün, 7 tabaka, 7 kat bunlardan bazılarıdır. Hz. Yusuf yedi sembolünü zaman için kullanıp yedi yıl olarak yorumlamıştır.

Hz. Yusuf daha sonra ailesini Mısır'a getirmiştir. Olayın gelişimi ayette şöyle geçmektedir: "Ana ve babasını taht üzerine çıkardı.

¹²⁰ Fordham, *Jung Psikolojisinin Anahatları*, s. 138-139.

¹²¹ Bennet, E. A. , *Jung Aslında Ne Dedî?*, Çev. Işıl Çobanlı, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 94-95.

¹²² Arıkan, *İbn Rüşd Psikolojisi*, s. 250.

¹²³ Jung, C. Gustav, *İnsan ve Sembolleri*, Çev. Ali Nahit Babaoğlu, IV. baskı, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2009, s. 237.

Hepsi Yusuf'a saygıyla eğildiler. Yusuf da: "Ey babacığım, işte bu daha önce gördüğüm rüyamın yorumudur. Şeytan kardeşlerimle aramızı bozduktan sonra, Rabbim beni zindandan çıkarıp ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu."¹²⁴Günümüzde halk arasında rüya yorumu yapılırken kehanetlerin kısa zaman içinde ortaya çıkacağı yönünde bir algı ve beklenti bulunmaktadır. Oysa görüldüğü gibi rüyaların içerdiği kehanetler fırıncı ve sakinin rüyasında kısa, firavunun rüyasında orta, Hz. Yusuf'un rüyasında ise uzun bir zaman sonra gerçekleşmiştir.

Sonuç

Rüya tarihi açısından eski Mısır, kültürel etkileşimler sonucu oluşan birikimler nedeniyle önemli bir yere sahiptir. İlk rüya yorum kitabının Mısır'a ait olması, rüyalar konusunda çeşitli ritüeller, tılsımlar, muskalar vb bulunması, rüyaların günlük hayatı yönlendirmesi ve tanrılarla iletişim kaynağı sayılması rüyalara verilen önemi göstermektedir. Bunun yanında kutsal metinlerde Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. İsa ile ilgili bazı rüyaların Mısır'la ilişkili olması dikkat çekicidir.

Günümüzdeki rüya çalışmaları Yusuf suresindeki rüyayla ilişkili ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Nitekim rüyaların gelişimi konusunda yapılan çalışmalardan hareketle, Hz. Yusuf'un ailesi yanında gördüğü rüyaya bakarak onun nasıl bir gelişim sergilediği konusunda yorumlarda bulunabiliriz. Buna karşılık ilgili ayetler dikkatlice incelendiğinde o dönemin sosyolojik, antropolojik ve politik açıdan daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilirler.

Din ve Psikolojinin rüyalar konusunda benzer görüşlerinin olmasının yanında ayrıldıkları noktalar bulunmaktadır. Bunların başında metafizik kaynaklı rüyalar ve rüyaların kehanet fonksiyonu gelmektedir. Surede Hz Yusuf'un, sakiyle fırıncının ve firavunun olmak üzere dört rüya bulunmaktadır. Hz. Yusuf'un rüyası peygamberliği ile ilişkilendirildiğinde kehanet içermesi anlaşılabilir bir durumdur. Fakat böyle bir özelliğe sahip olmadıkları halde diğerlerinde sadık rüya görmeleri peygamberler dışındaki insanların da bu tür rüyalar görebileceğine işaret etmektedir. Bu durumu en iyi açıklayan görüş Farabi ve İbn Sina tarafından ileri sürülmüştür. Onlara göre uykuda muhayyile yetisi duyu organlarının meşguliyetinden kurtulduğu için metafizik âleme yönelebilir veya oradan gelen bir uyarıcı ile harekete geçebilir. Bu evrede Faal Akıl'la gerçekleşen ittisal sonucu muhayyile açık ve sembolik bazı bilgilere ulaşır. Bu yaklaşıma göre Hz. Yusuf'un rüyası metafizik âlemden gelen bir uyarıcı, diğerlerinin-

¹²⁴ Yusuf, 12/100.

ki ise uykuda muhayyilenin metafiziğe yönelmesi ile gerçekleşmiş rüyalar olarak değerlendirilebilir.

İlgili ayetlerde rüya yorumcusu konusunda, Hz. Yusuf örneğinden hareketle, yorum yeteneğinin vehbi olmasının yanında doğruluk ve kalp temizliği gibi kazanılmış bazı erdemlerin bulunması gerektiği belirtilmiştir. Rüya yorumunda ise görülen semboller yorumlanırken yöntem olarak kişisel ve kültürel bağlam dikkate alınmıştır. Psikolojide rüyalarla ilgili yapılan çalışmalarda, suredeki ayetlerde rüyanın ele alınması ve yorumlanması konusundaki kriterlere en yakın yaklaşımı Jung sergilemiştir. Sadık rüyalarla Jung'un bazı özelliklerini belirlediği büyük rüyalar arasında ve Hz. Yusuf'un yorum yöntemiyle Jung'un yorum yöntemi arasında benzerlik bulunmaktadır. Bütün bu benzerlikler kutsal metinlerin Jung'a esin kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu durum dinin rüya çalışmalarında psikolojiye ilham kaynağı olabileceği tezini doğrulamaktadır.

İslâm dünyasındaki rüya kültürünü anlamak için, Kuran'daki rüya ayetleri ve özellikle Yusuf suresindeki ilgili ayetler çok iyi bilinmelidir. Çünkü bu ayetler İslâm dünyasında rüya ve yorumu konusuna bakışın belirlenmesine kaynaklık etmişlerdir. Rüyasının Allah'tan gelen bir mesaj olup kehanetinin bir gün mutlaka gerçekleşeceğine inanan Hz. Yusuf umutlu bir bekleyişin verdiği sabırla zorluklara karşı direnmiş ve hayatına anlam katmıştır. Mısır'da babası Hz. Yakup'la buluşunca "Ey babacığım, işte bu daha önce gördüğüm rüyamın yorumudur" diyerek yıllar önce gördüğü rüyayı tekrar ifade etmesi onun rüyasına verdiği değeri göstermektedir. Gördüğü ve yorumladığı rüyalar onun hayatında önemli değişim ve dönüşümlerin habercisi olmuştur. Suredeki rüyaya ilişkin ayetlerin etkisiyle İslam düşüncesinde sadık rüyaların Allah-kul iletişiminde bir vasıta olduğu kabul edilmiştir. Ayetlerin yanında "Müminin salih rüyası nübüvvetin 46 cüzünden biridir"¹²⁵ ve "Benden sonra mübeşşirat salih rüyalar aracılığıyla sürecektir"¹²⁶ hadisleri rüyaya verilen önemi artırmış, İslâm düşünürleri ve bazı tasavvufi yaklaşımların etkisiyle bu konuda oluşan inançlar Müslümanların dini hayatını etkilemiştir. Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi, gördükleri rüyanın Allah'tan kendilerine gelen özel bir mesaj olduğuna inanan Müslümanlar günlük hayatlarında rüyalarının içeriği doğrultusunda davranışlar sergilemişlerdir.

¹²⁵ Buhârî, *Tabir* 3; Müslim, *Rüya* 7; Tirmizi, *Rüya* 1; Muvatta, *Rüya* 1; İbn Mâce, *Rüya* 1.

¹²⁶ Buhari, *Tabir* 9; Müslim, *Salât* 41; İbn Mâce, *Rüya* 1.